

Коцюк Л. М.,

Національний університет "Острозька академія", м. Остроз

ДО ПРОБЛЕМИ ВПОРЯДКУВАННЯ ТЕРМІНІВ ЛЕКСИКОГРАФІЇ: НАЗВИ СЛОВНИКІВ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ ОПИС ДЕКІЛЬКОХ МОВ І ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ НИМИ

У статті розглядаються терміни, які використовуються для найменування словників, що описують декілька мов та зв'язків між ними. Проведено контрастивний аналіз англійських, російськомовних та українськомовних термінів різномовної лексикографії та створено структурований тримовний глосарій лексикографічних термінів, який у майбутньому може стати частиною багатомовного термінологічного словника з лексикографії.

Ключові слова: лексикографія, одномовний словник, двомовний словник, різномовний словник, міжмовний словник, багатомовний словник, напів-двомовний словник, частково-двомовний словник, білінгвалізований словник.

В статье рассматриваются термины, используемые для именованя словарей, описывающих несколько языков и связей между ними. Произведено контрастивный анализ англоязычных, русскоязычных и украинскоязычных терминов разноязычной лексикографии и создано структурированный триязычный глоссарий лексикографических терминов, который может стать частью многоязычного словаря лексикографических терминов.

Ключевые слова: лексикография, одноязычный словарь, двуязычный словарь, разноязычный словарь, междуязычный словарь, многоязычный словарь, полу-двуязычный словарь, частично-двуязычный словарь, билингвализированный словарь.

The article represents the terms to name the dictionaries that deal with several languages and relations among them. Contrastive analysis is made as to find out English, Russian and Ukrainian equivalents of the terms of interlingual lexicography. The glossary of lexicographic terms in three languages is presented, which can be a part of future multilingual dictionary of lexicographic terms.

Key words: lexicography, monolingual dictionary, bilingual dictionary, interlingual dictionary, multilingual dictionary, quasi-lingual dictionary, semi-bilingual dictionary, bilingualised dictionary.

У сучасному світі, охопленому глобалізацією та інтеграцією країн та народів, зростає роль міжмовного словникарського продукту. Наприклад, розширення ЄС – це не тільки політична та економічна проблеми, але й лінгвістична. Сьогодні в ЄС говорять двадцятьма офіційними мовами, які відносяться до різних мовних сімей: германської, романської,

слов'янської, угро-фінської. Соціально спричинена взаємодія різних мов проходить через міжнародні освітні обміни, перекладачів, міжнародних коментаторів, інформаційні агенції, прес-центри, мережі радіо та телебачення, Інтернет, міжнародні конференції, фестивалі, конкурси, політичні міжнародні зв'язки. Мовленнєва взаємодія не може відбуватися сама по собі. Виникає потреба у спеціальних лексикографічних продуктах, спрямованих на оптимізацію можливостей взаєморозуміння. Мова йде про нові типи словників, функція яких не вичерпується лише забезпеченням перекладних можливостей. Такі словники можуть застосовуватися як при навчанні мові, уніфікації термінології у різних сферах науки та технологій, так і для пошуку інформації в іншомовних базах даних за запитом рідною мовою.

Будь-яка термінологія, яка описує свою предметну галузь має право на впорядкування, гармонізацію та стандартизацію. Термінологія лексикографії не є виключенням. За останні роки лексикографи різних країн все частіше присвячують свої праці дослідженню лексикографічної термінології. Серед них варто відзначити роботи В. Г. Гака, О. С. Герда, Б. Ю. Городецького, С. В. Гриньова, В. М. Лейчика, О. М. Карпової, Ю. М. Марчука, Л. Л. Ступіна та В. В. Дубичинського, Х. Касареса, Х. Бежуа, Р. Р. К. Хартманна, Х. Джексона, С. Ландау, Т. МакАртура, Б. Свенсона, П. Ван Стеркенбуурга.

Як уже зазначалося вище, чи не найбільшим попитом серед напрямків теорії та практики лексикографії на сучасному етапі користується міжмовна лексикографія. Предметом даного дослідження виступають міжмовні зв'язки та їх лексикографічна реалізація, а об'єктом є самі лексикографічні терміни та способи їх опису з метою класифікації, систематизації, тлумачення та реєстрації.

Слід відзначити, що лексикографія, маючи великий вибір словників для спеціалізованих цілей (словники медицини, будівництва, бізнесу, маркетингу, хімії, біології і т. д.), пропонує, однак, мізерний асортимент словників лексикографічних термінів. Оскільки вибір таких словників обмежений і в більшості випадків вони не доступні україномовному користувачу, ми мали можливість ознайомитися лише з окремими авторитетними словниками лексикографічних термінів, як наприклад Р. Р. К. Хартманна та Г. Джеймса [1], та невеликими глосаріями такої лексики, представленими як додаток до курсу лекцій з лексикографії, як-то *Англо-російський глосарій лексикографічних термінів* О. М. Карпової [2], чи *Предметний вказівник* Моїсєєвої М. В. [3]. Окрім того, у посібниках, словниках та глосаріях лінгвістичних термінів лексикографічна термінологія, на наш погляд, не знаходить адекватного відображення. Ці довідкові праці не завжди реєструють лексикографічні терміни у повному об'ємі.

Отож, актуальністю даного дослідження є недостатнє представлення термінології лексикографії як вітчизняною, так і закордонною термінографією. Метою даної статті є на основі результатів лексикографічного аналізу спеціалізованих та загальнолінгвістичних словників та веб-корпусу праць, присвячених лексикографії, визначити основні типи словників, які здійснюють лексикографічний опис декількох мов та зв'язків між ними, та відповідно підрозділів лексикографії, які займаються вказаними вище питаннями, що може сприяти оптимальному вирішенню проблем.

Терміносистема лексикографії, яка бере до уваги декілька мов, не є стійкою та чітко окресленою. Сам термін “міжмовна лексикографія” тому приклад. Так, в російській та українських терміносистемах, в залежності від кількості представлених у них мов всі лінгвістичні словники розділяються на три типи *одномовні*, *двомовні* та *багатомовні* [3]. В одномовних словниках у певному аспекті розкриваються особливості слів, що вживаються в одній, певній мові [4]. Англomовним відповідником є *monolingual dictionary*, що підтверджується дефініціями та контекстом вживання у англomовному корпусі. Але, звернувшись до словника англomовної лексикографічної термінології Р. Р. К. Хартманна, помічаємо, що такий словник протиставляється не двомовному чи багатомовному, а *міжмовному словнику (interlingual dictionary)* (український термін – авторський). Згідно його визначення *одномовний словник* – тип довідника, у якому слова певної мови пояснюються засобами цієї ж мови, на противагу *interlingual dictionary* [1] (Тут і далі переклад визначень з цього словника – авторський). Отож, на відміну від зафіксованих українських двох термінів: *двомовний* та *багатомовний*, у англomовній лексикографії термінів на позначення словників, які працюють з декількома мовами є три: *interlingual*, *bilingual*, *multilingual*. Проаналізуємо визначення кожного з них з метою уніфікації та визначення сфер вживання кожного.

У доступних нам теоретичних працях з лексикографії та лексикографічних словниках термін *interlingual dictionary* вживається у двох значеннях, кожне з яких стосується аналізованої проблеми. Перше, більш традиційне визначення, зафіксоване у словниках: *interlingual dictionary* – тип довідника, який подає інформацію про більш, ніж одну мову. Термін використовується, коли потрібно наголосити на протиставленні з *monolingual dictionary*, чи коли різниця між *bilingual dictionary* та *multilingual dictionary* вважається не значущою. До інших підтипів *interlingual dictionary* відносять *quasi-bilingual dictionary* та *bilingualised dictionary* [1, с. 75]. Тлумачний словник загальної лексики Мерріам-Вебстар визначає *interlingual dictionary* як той, “що стосується чи існує між двома чи більше мовами” <*interlingual dictionaries*> [5]. Варто зазначити, що деякі лексикографи стверджують, що такий тип словника може бути

різних видів *descriptive*, *prescriptive* та *translating* в залежності від того, чи рідна мова користувача є джерелом чи метою роботи з цим словником [6], або просто прирівнюють його до *translating dictionary*, який в свою чергу поділяють на *bilingual*, *trilingual* та *multi-lingual dictionaries* [7]. Отже, англomовна лексикографія оперує терміном *interlingual dictionary* для позначення перш за все словника, який описує більше, ніж одну мову і протиставляє його *monolingual dictionary*. У другому значенні цей термін зазвичай вживається у контекстах, які описують системи автоматичного перекладу і стосується словників проміжної мови (*artificial interlingua*), якими користуються не кінцеві користувачі, а програмні продукти – див., наприклад, статтю Ігора Богуславського, Єзуса Карденози та Кароліни Галлардо [8]. Словники лінгвістичних термінів не фіксують такого значення аналізованого терміну, проте вважаємо за потрібне оперувати ним, оскільки проблема створення саме таких словників викликає наразі велику увагу як перекладачів, так і розробників ефективних систем перекладу. Головною метою таких словників вважаємо ефективний машинний переклад через пошук міжмовних еквівалентів.

Проаналізуємо відповідники терміну *interlingual dictionary* в російській та українській мовах. Словник Мультитран на запит терміну *interlingual dictionary* подає переклад *переводные словари* та *разноязычные словари* [9]. Тлумачний словник Ушакова підтверджує використання словосполучення *разноязычный словарь* та дає таке тлумачення: “Содержащий слова разных языков” [10]. Схоже визначення знаходимо й в Тлумачному словнику російської мови Кузнецова: “Содержащий слова разных языков; написанный на разных языках”, що теоретично відповідає дефініції першого значення в англійській мові [11]. На нашу думку російський термін *переводный словарь* стосується лише однієї з функцій такого словника і тому може використовуватися як відповідник англійському терміну *interlingual dictionary* лише в певних контекстах. Що ж стосується другого значення цього терміну, то російським відповідником пропонуємо використовувати термін *междуязычный словарь*, а синонімом – *переводный словарь*.

В українській мові термін *різномовний словник* пропонуємо використовувати для позначення словника, впорядкованого на основі різних мов, чи різними мовами, а термін *міжмовний словник* – для довідкової праці, яка містить слова та вирази зазвичай не однієї мови чи не однією мовою, а також інформацію щодо вибору найкращого міжмовного еквіваленту. Як і в російській мові, синонімом такому терміну може бути *перекладний словник*.

Отже, за кількістю представлених мов розрізняють *одномовні* та *різномовні словники*. Як уже зазначалося вище, останні у свою чергу можуть бути *двомовними*, *тримовними*, *багатомовними*, а також частко-

во-двомовними (quasi-bilingual) та білінгвалізованими / здвомовненими (biligalized).

У авторитетному для нас словнику Р. Р. К. Хартманна [1] знаходимо таке визначення двомовного словника: *bilingual dictionary* – тип словника, який співвідносить вокабуляр двох мов через представлення перекладного еквіваленту, на відміну від *monolingual dictionary*, який подає пояснення слів однією мовою. *Bilingual dictionary* є *bidirectional* та *monodirectional*; *active* чи *passive* [1]. В українській та російській лексикографії *двомовні / двуязычные* словники зазвичай асоціюють з перекладними словниками. Згідно Вікіпедії термін *bilingual dictionary* прирівнюється до *translation dictionary* [12]. Тут же дається наступне визначення цьому терміну: спеціалізований словник, який використовується для перекладу слів чи словосполучень з однієї мови на іншу. Двомовні словники можуть бути *односторонніми*, тобто, переклад здійснюється в одному напрямку, або *двосторонніми*, які дозволяють переклад з / на обидві мови. Двосторонні словники зазвичай складаються з двох секцій, кожна з яких надає слова та словосполучення однієї мови, зазвичай у алфавітному порядку, та їх переклад. Зважаючи на те, що в основу класифікації ми поклали, на даному етапі дослідження, лише кількість представлених у словнику мов, вважаємо, що прирівнювати терміни *двомовний* та *перекладний словник* не можна, адже функції двомовного словника не завжди зводяться до перекладу. Існує вибір між двома застосунками двомовних словників: допомогти користувачеві при перекладі текстів з однієї мови на іншу, чи допомогти зрозуміти іншомовний текст [13]. У наведених ситуаціях користувач потребує словники, які містять різні дані, спеціально підібрані відповідно до мети. Якщо метою словника є допомога при перекладі тексту, він повинен включати не тільки еквіваленти, але й словосполучення та сталі вирази, які вживаються у мові перекладу. Якщо ж метою є зрозуміти іншомовний текст, словник повинен містити вхідне слово іноземною мовою, а визначення рідною мовою, спеціально сформульоване для легкого розуміння потенційним користувачем. У першому випадку мова йде про *активний двомовний словник (active bilingual dictionary)* [1]. Друге визначення стосується *пасивного двомовного словника (passive bilingual dictionary)* або *декодуючого двомовного словника (decoding bilingual dictionary)*. Тому термін *перекладний двомовний словник* не можна абсолютно ототожнювати з *двомовним словником*, адже він є одним з типів останнього.

Наступним типом різномовного словника розглянемо *частково-двомовний словник (quasi-bilingual dictionary)*. За визначенням Р. Хартманна – це такий тип довідника, у якому слова менш поширеної мови (як, наприклад, архаїчної аккадської) пояснюються засобами більш поширеної мови (наприклад, англійської). За структурою такий словник схожий до одномовного словника: заголовні слова подаються мовою, яка є об'єктом

опису, але лексикографічна інформація у словниковій статті – мовою, доступною для користувача [1]. У російській та українській лексикографії про такі словники інформацію можна знайти, проте терміни не уніфіковані, тому пропонуємо власне формулювання цих явищ – *частково-двомовний словник / частично-двуязычный словарь*.

Білінгвалізований / здвомовлений словник (формулювання українською мовою авторське) – тип словника, створеного на основі одномовного словника, чий словникові статті було перекладено повністю чи частково на іншу мову. Такі адаптовані видання створюються на допомогу вчителям іноземної мови та учням. Іншим жанром білінгвалізованого словника може бути візуальний словник та тезаурус. Такі гібриди поєднують у собі риси одномовного словника (як, наприклад, формулювання дефініцій відбувається мовою-ціллю) та такі, які зазвичай асоціюють з двомовним словником (перекладні еквіваленти заголовного слова / чи прикладів) на користь користувачів-учнів, особливо з метою декодування тексту (читання) [1]. Одним з типів білінгвалізованого словника може бути *напів-двомовний словник (semi-bilingual dictionary)*, у якому заголовне слово та тлумачення подаються однією мовою, а також пропонуються перекладні еквіваленти іншою мовою.

Багатомовні словники (multilingual dictionary) тісно пов’язані з двомовними словниками. У багатомовному словнику здійснюється пошук слова або словосполучення однією мовою, а переклад подається декількома мовами. Р. Хартманн відзначає існування двох прототипів багатомовного словника: *словники-поліглоти (polyglot dictionary, polilingual dictionary)* та сучасні *термінологічні словники (terminological dictionary)* технічної лексики з різних дисциплін різних мов, зазвичай це результат міжнародної стандартизації термінів, яким подається визначення. Існує велика кількість під-типів кожного з них, починаючи з розмовників великою кількістю мов і закінчуючи термінологічними банками даних, таких як, наприклад, EURODICAUTOM [1].

У даній статті до уваги бралася класифікація словників за параметром кількості мов. Окрім такої класифікації, лексикографічні роботи прийнято сортувати й за іншими параметрами. Словники, які описують чи використовують для лексикографічного опису декілька мов, можуть мати декілька функцій, хоча, зазвичай, вважається, що такі словники переважно носять перекладний характер. Серед інших типів різномовних словників можна зустріти й навчальні, компаративні, ідеографічні та ін. Формат різномовних словників теж варіюється – від паперового класичного до програмних продуктів для систем машинного перекладу. Підсумовуючи вище наданий аналіз лексикографічних термінів, пропонуємо до уваги глосарій термінів на позначення словників, які мають справу з декількома мовами та зв’язками між ними:

укр. одномовний словник – *рос.* одноязычный словарь – *англ.* monolingual dictionary

I. укр. міжмовний словник / перекладний словник – *рос.* междуязычный словарь / переводной словарь – *англ.* interlingual dictionary

II. укр. різномовний словник – *рос.* разноязычный словарь – *англ.* interlingual dictionary:

I. укр. двомовний словник – *рос.* двуязычный словарь – *англ.* bilingual dictionary:

A) укр. активний двомовний словник / перекладний двомовний словник – *рос.* активный двуязычный словарь / переводный двуязычный словарь – *англ.* active bilingual dictionary / translating bilingual dictionary

B) укр. пасивний двомовний словник / декодуючий двомовний словник – *рос.* пассивный двуязычный словарь / декодирующий двуязычный словарь – *англ.* passive bilingual dictionary / decoding bilingual dictionary

B) укр. двосторонній двомовний словник – *рос.* двусторонний / двунаправленный двуязычный словарь – *англ.* bidirectional bilingual dictionary

Г) укр. односторонній двомовний словник – *рос.* односторонний / однонаправленный двуязычный словарь – *англ.* monodirectional bilingual dictionary

2. укр. частково-двомовний словник – *рос.* частично-двуязычный словарь – *англ.* quasi-bilingual dictionary

3. укр. білінгвіалізований / здвомовлений словник – *рос.* билингвализированный словарь – *англ.* bilingualised dictionary

A) укр. напів-двомовний словник – *рос.* наполовину-двуязычный словарь – *англ.* semi-bilingual dictionary

4. укр. багатомовний словник – *рос.* многоязычный словарь – *англ.* multilingual dictionary

A) укр. поліглот – *рос.* полиглот – *англ.* polyglot dictionary

B) укр. термінологічний словник – *рос.* терминологический словарь – *англ.* terminological dictionary

Як бачимо, терміносистеми лексикографії англійської, російської та української мов відрізняються як структурно, так і семантично. Варто зауважити, що англійські терміни на позначення лексикографічних робіт, пов'язаних з описом декількох мов та зв'язків між ними, систематизовано та представлено у окремі лексикографічні словники. Що стосується української мови, то таких праць, на жаль, поки-що не представлено. Дане дослідження може слугувати основою для створення словника лексикографічних термінів. Перспективними вважаємо розгляд кожного з представлених вище словників з метою представлення їх макро- та мі-

кросструктури, визначення основних функцій та поширення на лексикографічному ринку.

Література:

1. Hartmann R. R. K., James G. Dictionary of Lexicography. – L.–N. Y. : Taylor&Frances E-Library, 2002. – 176 p.
2. Карпова О. М. Лексикографическая терминология и ее описание. // Вестник ВГУ, Серия Лингвистика и межкультурная коммуникация, 2001, № 2. – https://docs.google.com/viewer?url=http://www.ebiblioteka.lt/resursai/Uzsienio%2520leidiniai/Voronezh/lin/2001-02/lin0102_16.pdf
3. Моисеев М. В. Лексикография английского языка: учебно-методическое пособие для студентов специальностей 022900 “Перевод и переводоведение” 202600 и “Теория и методика преподавания иностранных языков”. – Омск: Изд-во ОмГУ, 2006 – С. 26.
4. Лексикографія. Основні українські словники [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ukrlit.vn.ua/article/1105.html>
5. Meriam-Webster on-line Dictionary [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.merriam-webster.com/dictionary/interlingual>
6. Dictionary review [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.amazon.com/Latvian-English-Dictionary-Leonard-Zusne/dp/1436340950>
7. Lectures in Lexicography [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.cemca.org/braou/subject03/UODtext.htm#5.0>
8. Boguslavsky I., Cardecosa J., Gallardo C. A Novel Approach to Creating Disambiguated Multilingual Dictionaries // Applied Linguistics 1-23. – Oxford University Press, 2008. – 23 p.
9. Мультитран [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.multitran.ru>
10. Толковый словарь Ушакова. Д. Н. Ушаков. 1935-1940. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/998506>
11. Большой толковый словарь русского языка. – 1-е изд-е: СПб. : Норинт. С. А. Кузнецов. 1998. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/kuznetsov/51615/%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%BE%D1%8F%D0%B7%D1%8B%D1%87%D0%BD%D1%8B%D0%B9>
12. Вікіпедія [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Bilingual_dictionary
13. Nielsen, S̄andro (1994). The Bilingual LSP Dictionary. Narr Verlag. ISBN 3-8233-4533-8.